

ІСТОРІЯ НАУКИ. ВИДАТНІ ВЧЕНІ, ПЕДАГОГИ

УДК 581.542: 582.717

О. К. Галаган

Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний
інститут ім. Тараса Шевченка,
вул. Лицейна, 1, м. Кременець,
Тернопільська обл., 47003

НОВІ АСПЕКТИ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ВІЛЛІБАЛЬДА БЕССЕРА – ПЕРШОГО ДОСЛІДНИКА ФЛОРИ УКРАЇНИ (ДО 200-РІЧЧЯ ЙОГО НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ)

Віллібальд Бессер, флора, Кременець, каталоги, гербарій

Віллібальд Готлібович Бессер – відомий ботанік, учень С. Шиверека та Г. Шульгеса, вчитель – А. Анджейовського та П. Роговича. За свої 58 років опублікував близько 40 наукових праць, описав понад 100 нових видів та зібрав до 60 тисяч гербарних зразків. Вважається першим дослідником флори України!

Народився Віллібальд Бессер в м. Інсбруку (Австрія) 8 липня 1784 року. Його батьки, Самюель Готліб Бессер та Юзефа фон Лансенгоффер, померли під час епідемії холери коли сину було 14 років. Спочатку він навчався в Швейцарії, після смерті батьків переїхав до свого дядька по матері – Шуберта Шиверека до м. Львова, який був професором хімії та ботаніки Львівського університету. У Львові він закінчив гімназію і вступив до університету, але у 1805 році разом з дядьком переїхав до м. Кракова. Тут він працював в одній із клінік і поряд з лікарською практикою вивчав флору околиць цього міста.

У 1809 році він переїхав до Кременця, де широко розгорнув наукову діяльність. Разом зі своїм, не менш знаменитим, учнем – Антонієм Анджейовським здійснив низку наукових експедицій по всій Україні вивчаючи рослинний і тваринний світ. Бессер багато праці і знань вклав в організацію й становлення Кременецького ботанічного саду, керуючи ним з 1809 по 1831 рік. За цей період він став одним із кращих ботсадів Європи.

З 1834 року В. Бессер працює в м. Києві, де займає посаду професора ботаніки в щойно відкритому на базі Кременецького ліцею Університеті Св. Володимира. Не знаючи російської мови він викладав ботаніку латинською мовою. В 1837 році пішов на пенсію і залишив Університет Св. Володимира. До 1841 р. працював в різних ботанічних осередках, після чого знову повернувся до Кременця, де й прожив останні місяці свого життя. Помер Віллібальд Бессер 11 жовтня 1842 року і був похований на базильянському цвинтарі (сьогодні відомий, як монастирський).

Однією із найвідоміших праць В. Бессера є „*Primitiae florum Galiciae austriacae utriusque*”, опублікована у 1809 році в 25-річному віці [4]. Праця видана у Відні в 2-х томах, по 400 сторінок кожен. На той час це була зразкова робота в галузях систематики і флористики за номенклатурою та

багатством матеріалу. Перша праця – і такий успіх! У ній Бессер подав детальний конспект рослин латинською мовою – 1215 видів, їх опис та класифікацію за системою Ліннея. Це було перше зведення з флори Галичини і фактично перші ботанічні дослідження на теренах цього краю.

В 1820 році його праці друкують на шпальтах Віленського фармацевтичного щоденника, де оприлюднено великий список новоописаних видів, разом з фізіографічним описом територій досліджень, за назвою „*Zapis nauczyciela Liceum Krzemienieckiego w przedmiotach Historii Naturalnej o Wolyniu, Podolu, Ukrainie i niektorzych bliższych okolicach*” (Wilno, 1820).

У 1822 році вийшла друком книга за назвою: „*Enumeratio plantarum hucusque in Volhynia, Podolia, gub. Kioviensi, Bessarabia cisThyraica et circa Odessam collectarum simul cum observationibus in primitiis Florae Galiciae Austriacae*” [5]. Вона являла собою список рослин Волині, Поділля, Київської губернії та Бессарабії (сьогодні Одеська обл.). У цій праці автор наводить 1632 види рослин, серед яких 68 – нових для науки. Вона написана на основі результатів синтетичної обробки матеріалів багаторічних досліджень. Першою частиною „Enumeratio...” була публікація 1921 року „*Zapis botaniczny Pana Bessera*”.

„*Rzut oka na geografija fizyczna Wolynia i Podola*” – ще одна відома праця видатного ботаніка. Це підсумок його досліджень з порівняльної географії рослин, де він виклав новаторський підхід до цієї дисципліни. У Польщі саме ця праця започаткувала новий розділ ботаніки – географію рослин. Видана двома мовами: французькою в 1823 році (“*Memoires de la Societe Imperial de naturalists de Moscou*”, t.6, s.188) і польською в 1827 (“*Dziennik Wilenski. Umiejtnosci I Sztuki*, t.2, s.414-437).

Невелика праця „*Przepisy do ukladania zielnikow*”(Wilno 1826) описує, як потрібно гербаризувати рослини. Майже за 200 років, з часів Бессера, в цій царині не відкрито практично нічого нового [3].

На шпальтах “*Flora oder Regensburger Botanische Zeitung*” вчений занотовував детальні дані про свої відкриття, друкувався в російських періодичних виданнях на французькій мові. Із переліченими працями можна ознайомитися у Національній бібліотеці імені В.І. Вернадського.

В бібліотеці Київського національного університету ім. Тараса Шевченка жодної з публікацій В. Бессера немає. За повідомленням В.І. Чопика, очевидно, вони згоріли під час пожежі книгосховища стародруків в 60-х роках 19 століття.

Каталоги. Окремо варто згадати про каталоги рослин ботанічного саду в м. Кременці. Як директор ботанічного саду Віллібальд Бессер систематично видавав каталоги рослин і насіння. Перший каталог рослин вийшов друком у 1810 році. Інші вийшли у 1811 та 1816 з 4 додатками (1812, 1814, 1815). Каталоги насіння – у 1819, 1820, 1821, 1823 та 1830 роках. В каталогах перелічені усі наявні в ботанічному саді рослини, які використовувалися для обміну насінням з іншими ботсадами світу. З часів

Бессера видовий склад колекцій ботанічного саду зазнав істотних змін, про що ми згадували раніше [1]. Каталоги Кременецького ботанічного саду – бібліографічна рідкість, сьогодні вони зберігаються в бібліотеці Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного (Київ) та бібліотеці Ботанічного інституту ім. Комарова (Санкт-Петербург). Каталог рослин 1810 року можна знайти у бібліотеці Кременецького краєзнавчого музею.

Бібліотека. Віллібальд Бессер зібрав власну бібліотеку, яка була передана Київському університету. Володіючи винятковою акуратністю він зберіг власну цінну переписку з багатьма вченими. Серед його респондентів можна зустріти таких видатних вчених, як Декандоль (1778-1841), Тревіранус (1776-1837), Туен та інших. Спочатку Бессер в листах ділився своїми науковими пошуками. Згодом предметом його кореспонденції були найважливіші проблеми досліджень, обмін гербаріями, дискусії про нові публікації. Ця переписка пізніше була переплетена у декілька томів. Потрапивши із бібліотекою до Києва, під час першої світової війни, вона була евакуйована у м. Саратів (Росія) разом із майном Київського університету [6]. Після того жодних відомостей про неї немає.

Таксономія. Віллібальд Бессер вніс неоціненний вклад у вивчення систематичного складу флори України. Ряд праць він присвятив систематиці роду *Artemisia L.* (11 публікацій) та запропонував поділити рід на такі секції: *Absynthia*, *Abrotani*, *Seriphidia* і *Dracunculi*, загалом виділив 135 різновидностей цього роду. Але загальна монографія та малюнки до неї залишилися невиданими.

Вчений детально також вивчав роди *Rosa L.* та *Veronica L.*, родину *Umbelliferae*. Він описав близько 300 нових для науки таксонів, серед яких 99 нових видів, автентичні зразки яких зберігаються в його гербарній колекції. Серед них: *Salvia cremenecensis Besser*, *Allium volhynicum Besser*, *Allium flavescens Besser*, *Lotus ambiguus Besser*, *Myozotis nemorosa Besser*, *Polygala decipiens Besser*, *Seseli campestre Besser*, *Viola alba Besser*, *Viola uliginosa Besser*, *Rosa klukii Besser*, *Rosa gorenkensis Besser*, *Spiraea picoviensis Besser*, *Pedicularis exaltata Besser* та інші.

Гербарій. На особливу увагу заслуговує його гербарна колекція, що зберігається у фондах Національного гербарію України (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного). Його іменний гербарій налічує понад 60 тисяч гербарних зразків. Загербаризовані рослини не змонтовані, а вільно лежать у обгортках із грубого сірого паперу (40×25 см). Ці обгортки зв'язані в пачки по 100 і більше примірників. Каталогів немає, але є зошит з переліком родин і родів та відміткою номерів відповідних пачок. Частина колекції опрацьована і перемонтована у новий папір та нові картонні пачки, але більша частина зберігається в первозданному вигляді. Вона ще чекає свого дослідника.

Гербарій Віллібальда Бессера є багатим зібранням, як за кількісними, так і за якісними характеристиками його матеріалів. Свій гербарій він збирав, починаючи ще від краківських часів. Окрім зборів Шиверека вчений нагромадив гербарії, які він отримував від ботаніків-аматорів із різних куточків Галичини. Він включає гербарні зразки рослин з території Правобережної України, Причорномор'я, колишньої Київської губернії (основа гербарію), а також збори інших колекторів із Західної Європи та середньої смуги Східної Європи, Кавказу, Сибіру, Індії, Африки, Австралії, Америки та інших країн.

Своїм сучасникам В. Бессер запам'ятався, як скромний лицейний вчитель, що відзначався лагідним характером, надзвичайною працьовитістю і витривалістю. В м. Кременці він одружився з Людвігою Фальвенгольц у 34 роки [2]. У нього народилося троє дітей, про них немає ніяких відомостей.

В. Бессер поєднував роботу ботаніка із роботою лікаря. В 37 років захистив ступінь доктора медицини. Він роздавав місцевим мешканцям нові види лікарських, прямих, декоративних культур і цінні сорти злакових, які йому присилали ботаніки з різних куточків світу.

Навіть сьогодні кожен з нас може принести квіти на його могилу. Поховали Бессера біля самої каплиці монастирського цвинтаря, де ховали лише дуже впливових і багатих людей. Його найулюбленішими квітами були незабудки, волошки і братики...

ЛІТЕРАТУРА

1. Буковська О.К., Чопик В.І. Кременецький ботанічний сад як осередок вивчення флори Західного Поділля // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сер. Біологія. – 2005. – № 1(1). – С. 9-21.
2. Грембецька В. Ботаніка в Кременці: люди, навчання, дослідження // Волинські Афіни. 1805-1833: Зб. наук. праць / Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка. – Тернопіль: Богдан, 2006. – С.173-187.
3. Чопик В.І., Барна М.М., Барна Л.С., Буковська О.К. Невідомі сторінки з наукової спадщини та життя Віллібальда Бессера // Наукові записки Терноп. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер. Біол. – 2007. - № 2 (32). – С. 154-161.
4. Besser W. Primitiae florum Galicie austriacae utriusque. – Viennae, 1809. – Vol.1-2. – 822 p.
5. Besser W. Enumeratio plantarum hucusque in Volhynia, Podolia, gub. Kioviensi, Bessarabia cisThyraica et circa Odessam collectarum simul cum observationibus in primitiae Florae Galiciae Austriacae. – Vilnae, 1822. – 111p.
6. Grębecka W. Wilno – Krzemieniec. Botaniczna szkola naukowa (1781-1841). – Warszawa, 1999. – S. 124-157.

Galagan O.K.

NEW ASPECTS OF SCIENTIFIC INHERITANCE VILLIBAL'DA BESSERA – FIRST RESEARCHER OF FLORA OF UKRAINE (TO 200 YEARS HIM SCIENTIFIC ACTIVITY ON UKRAINE)

The article tells about first researcher of flora of Ukraine – Villibal'da Bessera. It the botanist of the first half of a 19 age, student S. Shivereka and G. Shul'tesa; teacher – A. Andzheyovskogo and P. Rogovicha.

For it 58 years wrote about 40 scientific labours, described near 100 new kinds and collected the over 60 thousand leaves of herbarium. About all of it shortly told in this article.

Надійшла 30.01.2008 р.

УДК 58: 635.05 (477) (091)

І. С. Івченко

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, 01601

СТАНОВЛЕННЯ ДЕНДРОЛОГІЧНОЇ НАУКИ В ЕТНОБОТАНІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Дендрологія, етноботаніка, історія біології, Україна

1. Історичні передумови розвитку дендрології. Дендрографічні праці. Серед ботанічних творів Теофраста (Феофраста) (372-287 рр. до н.е.) найбільш відомими є “Дослідження про рослини”, що складаються з 9 книг, і містять описи різних груп корисних рослин та найпершу біоморфологічну класифікацію [19]. Його “Про причини рослин” (6 книг) також містять ряд ботанічних питань, зокрема, аналіз окремих органів рослин. З 40 р. відома праця Колумелли “Про сільське господарство”, де згадується 300 видів (у сучасному розумінні) і сортів деревних, переважно культивованих рослин. Лікар Педаній Діоскорид в I ст. уперше створив за морфологічним принципом найбільший за обсягом кадастр корисних деревних рослин, вказавши для багатьох із них конкретні місцезнаходження та умови місцезростання. Йому ж належать і найперші по-справжньому етноботанічні відомості у вигляді назв цих рослин на кількох мовах [3]. Піонером-флористом по праву слід вважати письменника, вченого, державного й військового діяча Плінія Старшого (Гай Плінія Секунда) (23 або 24 – 79 рр.). В його 37-томній праці “Натуральна історія”, 15 книг (з 12 по 27) присвячені анотованій характеристиці близько 1000 рослин, із подібною Діоскориду акцентуацією на їх корисних властивостях (плодові, лікарські, декоративні) і найперше вказаному екологічному пристосуванню (лісові, польові тощо) і географічній поширеності [2].

Рослини української флори (дендрофлори) також виразно представлені в художніх енциклопедіях епохи Відродження, зокрема, італійця Д.Аліг'єрі (1265-1321 рр.), француза Ф.Рабле (приблизно 1494-1553 рр.) та ін. У книзі мера м. Ніоре Ж.Івера „Весна” (надрукована в Парижі у 1572 р.), поділеної на „історії”, згадується цілюща Мандрагора (пізніше віднесена до родини Solanaceae), як вважалось, рослина магічної сили, що приносить щастя. Етноботанічні мотиви втілені у творах новелістів Європи, зокрема, Ж.Догоно (1585), Б.Депер'є (1532-1538), Н. дю Файля (1547), консолідованих родовитою авторкою „Гептамерона” М.Наваррською. Вже в наступному, XVII ст. в Україні працює співвітчизник Рабле Г.Л. де Боплан (1600-1673 рр.), причетний до заснування нових міст і слобод в українських степах. Відтоді французька мова успадкує від латинської логіку граматичних побудов, вміст синонімів, конкретне значення й емоційне навантаження. Дозволяючи найбільш адекватно висловлювати своє відношення до обговорюваного питання, французька мова надає йому досить витончену, обтічну форму, з метою не образити почуття співрозмовника, або, навпаки, без грубощів дошкулити йому. Саме це стало причиною її міжнародного використання в сфері дипломатії в XVIII-XIX ст. і є важливим для пізнання загальнономовних етноботанічних аспектів.

Для історикознавчих розробок вельми слушним вбачається також залучення певних елементів багатогранної творчості Вільяма Шекспіра (1564-1616 рр.). В даному контексті висловлюємо цілковиту згоду з О.Сорокою (Можно ли в Шекспире найти новое? / Пьесы. – М.: Известия, 1990. – с. 5- 6), котрий в перекладі “Короля Ліра” по-новому тлумачить зміст дій божевільного правителя,